

Sokasodó feladatok¹

Kényszerhelyzetbe kerültem. A művészeti írásaim „módjával” mentek, volt egy olyan félszem, hogy le is állnak. A Nagy Albertem még állt, az újabb kéréseimet, bejelentéseimet – Mohi, Szervátiusz, Fekete József – nem vették figyelembe, sőt: figyelmeztető „lövéseket” is adtak le, hogy miközben nekem az a válasz jött, hogy egyelőre várjunk, megtudtam, hogy másoknak – főleg Banner Zoltán volt a nagy rivális, neki – kínálva kínálják. Bár a nyugati útirajz úgy tűnt, hogy sínre került Kolozsváron a Dacia Kiadónál, meg is jelent 76-ban, de azzal is voltak kisebb koccanásaim, szóval figyelmeztetés volt ez, hogy ajánlatos máson is gondolkozni.

Gondolkozni?

A téma már adva volt. A körülöttünk pusztuló, a mostaninál, mely törtetve terjeszkedik, a sokkal igazabb régi! Ezt már Babits is leírta. „A régi jobb volt!” Tehát nem csak a te maradiságod kifejezése ez. A régi, mely ezer éven át megtartott! Annak az emlékét kell menteni! Én ezt – hogy gőzerővel folyik a múlt eltörlése – riadtan személtem, s nemcsak láttam, meg is éltem már régóta, de ahhoz, hogy átcsoportosítsam az energiáimat a más feladat megoldására, kellett ez a kudarc vagy balsiker sorozat is. Ezért született meg bennem most, visszatekintőben az az értelmezés is, hogy amik történtek az írásaimmal, könyveimmel, isteni rendelésre történtek, mert rám más feladat (is) várt. A lehetőség megvolt rá, hiszen már 70-ben, az első párizsi úton azért takarékoskodtunk a kelleténél is jobban, hogy a számomra nélkülözhetetlen, magammal hordható táskamagnót megvásárolhassam. S használatba is vettem rögtön művészekkel való beszélgetésekre, és várta egyebekre is a sorát. Csak hozzá kellett kezdenem, illetve volt mivel hozzákezdenem a régi – az immár csak emlékezetben élő múlt nyomainak, maradványainak a felgyűjtéséhez. Így született meg 1977-ben a gondolata, hogy itt, a Székelyföldön, a Kárpát-kanyarban, a régi életformának egy igen szép, vadregényes maradványát, az erdőlés szokását, hagyományát meséltessem el az emberekkel.

GAZDA JÓZSEF (1936) művészeti író, szociográfus.

1 Részlet a *Miért is éltem* című, megjelenés előtt álló könyvből.

Ez az írás² látszólag „befeléért még” a hatalom elvárásaiba, hiszen az, hogy „dogozó nép”, szólam volt akkor. Ez is szerepet játszott abban, hogy a *Korunk* szerkesztői az ajánlatomat inkább örömmel, bizalommal fogadták. De ahogy fogadták végül is, az felülmúlta minden várakozásomat. A kéziratot egy kísérő levéllel küldtem, melyben jeleztem, hogy 10 nap múlva személyesen is jelentkezem, s kérem, hogy addig valaki olvassa el, hogy véleményt kaphassak róla. S amikor ama tíz nap után személyesen is megérkeztem, a szó szoros értelmében összeszaladt a szerkesztőség, s kiderült, hogy nemcsak „valaki”, hanem mindenki elolvasta, s jöttek az ámuldozó kérdések: hogy tudtam öt ilyen csodálatosan beszélő embert találni, összeszedni. Azon még jobban ámultak, amikor megmondtam, hogy az egyik a szembe-szomszédom, a másik a jobb oldalsó szomszédom, a harmadik a srégen szembe szomszédom, s ugyanúgy egészen közel lakik a negyedik s az ötödik is. A szó szoros értelmében robbantottam, rádöbbsentek ezek az íróasztal mögött ülő, a néptől kissé elszakadt emberek, hogy a népünk egy milyen csodálatos képi nyelvet őrzött meg. Ezt én is akkor tudatosítottam magamban, amikor erről a témáról beszélgettem a szomszédaimat. S szinte párhuzamosan történt, röviddel ezután az első farkaslakai előadásunk Tamási Áron *Boldog nyárfalevél* című művével. Akkor a négy élő testvérét és a sógorát szólaltattuk meg a nagy írónak, s a velük való beszélgetésanyag³ ugyanúgy döbbenetet váltott ki... S ekkor döbbsentem meg én is, hogy micsoda kincsek birtokába jutok. Nemcsak a mit az érték, hanem a hogyan is...

A nyelv, minden nyelv egy sok ezer éves képződmény. A mi nyelvünk különösképpen az, eredete valahová az ősidőkbe, azok homályába nyúlik vissza. A rohanó időben alakul is, változik is, de nem biztos, hogy mindig hasznára. Így van ez a mi csoda-nyelvünkkel is. Archaikus ízei – melyek Erdélyben jobban megőrződtek – különleges értéket jelentenek.

Ezek az ízek bukkantak fel az én gyűjtéseimben is. Hiszen az én „alanyaim” elsősorban nem az iskolából, hanem saját természetes környezetükből, szüleiktől örökölték, tanulták a közlésnek ezt az eszközét. S a paraszti nyelv megőrizte a képiséget mint sajátosságot, s a városi köznyelvvvel szemben sokkal kifejezőbb, láttatóbb...

Jöttek az új dolgok, az új feladatok is, de egy valami nem változott. Azok sokrétűsége. Azt nem kellett keresni, maga-magát kínálta, s valósággal követelte: Itt vagyok én is! Nekünk meg mindennek eleget kellett tennünk. 1974-ben bejött a kiállítás-szervezés, melynek magvát még a riviériai út hintette el bennünk. *Kovácszna a képzőművészetben* címmel, majd ez ment át következő évtől kezdve a *Kovácsznai nyári tárlatokba*, rendeztük Ellával a nagyméretű, országos hatósugarú kiállításokat. Mert hát ugye fürdőváros vagyunk – indokoltuk, kellett indokolnunk, magyaráznunk, mint akinek rosszban jár az esze, ezrével jönnek ide a vendégek, kultúrárt kell nyújtani számukra. És a művészetet is élővé lehet tenni ez által.

2 Erdőlők. Beszélgetés öt kovásznai emberrel az erdőről. *Korunk*, 1977, 5. szám.

Miért ne lehetne városunk még vonzóbb. És miért ne kaphatnának az ide-seregglők egy újabb kikapcsolódási, vagy vehetjük így is: feltöltődési lehetőséget!

Am az is munkát, hozzáállást követelt. Ide meg kellett hívni művészeket, meg kellett oldani műveik ide- majd visszaszállítását, a kiállításátér biztosítását és az egyéb velejárókat. Mi – szinte természetesen ez – az előzőekben már műtermükben is felkeresett művészekre alapoztunk elsősorban, de az „ismerőst” is – nem is beszélve a személyesen nem ismertekről – illet hozzá intézett levélben meghívni. Különösen az indításkor, amíg sikerült kialakítani a kiállítókört.

Hogy ez romániai magyar művészeti seregszemle, egy valamilyenféle manifesztáció lehet, őszintén szólva, erre kezdetben nem is gondoltunk. Az inkább magától jött így, de hogy így jött, arra felfigyelt a hatalom is, s felfigyelt a magyarságnak elkötelezett *A Hét* szerkesztősege, akkori főszerkesztője, Huszár Sándor, aki látva a mi e téren való mozgásunkat is, talán annak a hatására elhatározták *A Hét* képtára – azaz áttételesen: a romániai magyar művészet egy képtára – létrehozására indítottak el lapjuk hasábjain egy „felajánló programot”. A lap hasábjain szólították fel művészeinket, hogy adományozzanak műveket *A Hét* Képtára létrehozására, s az is természetessé lett, vagy szinte magától jött, hogy az általuk összegyűjtött anyagot nekünk, azaz Kovásznának ajándékozzák. S akkor már illet nekünk is lépni. Mentek a levelek a mi általunk szervezett tárlatokon részt vevő művészeknek, hogy ajándékozzák meg a leendő Kovászna Képtárat kiállított munkáik egyikével-másikával. Így jött létre – az épületajándékozó Csoma Sándort is kutató földrajztudóstól kapott névvel – a Kádár László Képtár, amelyik mai napig is működik – mármint önálló intézmény – Kovásznán.

Ugyanebben az évben hoztuk létre, azaz indítottuk el a Kovásznai Diákszínpadot. Eddig is tartottunk előadásokat, épp csak nem volt önálló neve a csoportnak, vagy nevezzük így: együttesnek. Hatalmas munkát vállaltam fel ezzel is. Próbák, próbák, próbák – szinte végeérhetetlenül. Aztán: turnék, turnék, turnék – ugyancsak rendszeresen, egyik után a másik. Ráébredtünk arra, hogy ezt is küldetésessé lehet tenni. Romániában akkor, azokban az időkben 5 magyar színház működött a kétmilliós magyarság számára, s akkor – nem lévén még Magyarországról nézhető tévéadás sem – nem volt egy hatékony összefogó erő. A tájegységek – Székelyföld, Mezőség, Kalotaszeg, Bánát vagy Partium, Brassó, Beszterce-Naszód és Szilágy, Szatmár megyék, Kalotaszeg, Arad, Szeben, Hunyad és Temes megyék – élték a maguk külön-külön életüket, köztük való kapcsolat csak alkalmoszerű lehetett. Mi – a tanulók hosszas betanításával, rengeteg munkával „világ elé való” előadásokat próbáltunk kihozni, s ezekkel indultunk el országos turnéokra. Célunk az volt, hogy a falvak színháza legyünk, s elvigyük a Székelyföld üzenetét legnagyobb írója, Tamási Áron műveivel.

Alig kezdtük el, máris ment a „forrás” jelentése.

„ÖDÖN” forrás írja: *Egy különleges tevékenység folytatására hajlamos személyiség Gazda József, a kovásznai Liceum tanára, aki az ő sokoldalú foglalatosságában (magyar szakos tanár, aktív újságíró, és irodalmi munkássága is van) figyeli a szélsőséges jelenségeket hazánk magyar nyelvű lakosságának anyagi és szellemi életében. Ennek a tanárnak*

a legutóbbi tette, hogy annak a líceumnak a diákjaival, ahol tanít, színpadra vitte Tamási Áron Boldog nyárfalevél című művét. Eddig ebben semmi különleges nincs. A darab székely tematikájú, s érték szempontjából nem egy főmű. Ami a mi szempontunkból természetellenes, az a mód volt, ahogy ezzel a darabbal bejárták az országot kb. 60 előadást tartva Erdély különböző helységeiben. Több jeles egyénisége az ország magyar irodalmának – mint amilyen Sütő András is – dicsőíti őket, ami túlzás. Sütő azt írta: „Milyen csodálatos dolog, hogy egy magyar tanár ilyent mutat be, s játszat a tanulókkal – és így tovább.” Ahogy én megítélem, G. J. túllép a határokon a magyar lakossághoz kötődő egyes problémákkal főleg ebben a vonatkozásban. Sokat ír A Hét című folyóiratban és más magyar nyelvű publikációkban (Gogu, 112. 1976. márc. 5).³

Nekünk: külön gondunk volt – vagy mondjam inkább így –, lett a szórványokra. Azokra a távol eső magyar településekre, melyek a nagyobb román tömbökbe ékelődtek be. Kimondatlanul – mert ezt kimondani, megfogalmazni alig lehetett itt, a szélsőségesen nacionalista-kommunista Romániában – megpróbáljuk megtartani azokat, így (is) menteni az ott élő népet a pusztulástól. Ébreszteni a lelkeket, hozzánk kapcsolni a tudatokat, élményt, s ezen túl: hitet is adni nekik. S ezt – már az első lépéseinknél – észrevettük „fent” is és „lent” is.

Én mindig úgy éreztem: küldetést teljesítünk. S ezt – személy szerint – akkor már tudatosan összekapcsoltam a másik – „számomra kijelölt” – küldetéssel is. Gyűjteni az élettörténeteket, hagyományokat, a múlt emlékeit, a falu megőrizte helyi és nemzeti szempontból egyetemes értékeket. Tisztán láttam már ekkor, hogy a Kor Ereje – mely nem csak nálunk, az egész világon működik – pusztítja, rombolja a múltat, melyet szándékuk szerint „végeképp” el kell törölni! S itt, Romániában ez a múlt fokozott célpontozottsággal: a magyar múlt, a te néped múltja. Ezt teszik a kollektivizálással, s a hagyományok szétzúzásával, a gyökerek kitépésével. Tömegesen hagyják el a fiatalok a „megtartó” falut, a Hagymányok Őrét, őrzőjét. Hát mi a magunk példaadásával a magyar múlt színdarabokba foglalt lelkét, arcát is vittük. S tudatosan tettük ezt! Én meg – mint aki ott voltam ezeken az egyébként szinte elérhetetlenül messzi tájakon, településeken, a magam külön eszközével is mentettem, azaz: tudatosan akartam menteni a múlt emlékét, értékeit. A falvak legöregebb lakóival mondtam, meséltettem, hogy magnóra vehessem az életüket, a sorsuk emlékeit. A falujuk hagyományait, szokásait, a magyar népi kultúra még élő megnyilvánulásait. Kissé ehhez igazítottam kiszállási programjainkat is. Tudatosan voltak kiszállásaink célpontjai: a Mezőség amúgy is „holt tenger”, ahol még középkorba visszanyúló emlékek maradtak fenn, s így ezekkel együtt voltak a pusztulás fájó színhelyei, melyeket menteni, megtartani mi is feladatunknak kell, hogy érezzük...

Ezekbe a falvakba a színházak eleve nem juthattak el. S mi vittük Tamásit, a legnépibb magyar író. Célul tűztük ki Tamási összes színműveinek a betanulását.

3 Az aláhúzások a Szekuritáté dokumentumain tőlük erednek.

Kétévenként tartottunk egy-egy újabb bemutatót, s az adott év végén, az új iskolaév kezdetén, téli és tavaszi vakációkban turnékat bonyolítottunk le úgy, hogy egy-egy előadásunkat átlagosan több mint 60-szor, de volt, amelyiket 100-szor is eljátszottuk. Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredában és Marosvásárhelyen és Kézdivásárhelyen, ha tehettük, Baróton is szinte minden darabunkat eljátszottuk, főleg azért, hogy a művelt(ebb) városi közönség előtt is „vizsgáljunk”, megmértekezzünk. Hármaskisugárzásuk is volt ezeknek az előadásoknak. Visszasugároztak az utak ránk, a színjátszókra, ők is megismerték, megismerhették Erdélyt, Erdély magyarságát, barátságok, kapcsolatok szövődtek, szövődhetek ebből. A missziós tudatot is kialakítani bennük. Megdöbbsenteni, rádöbbsenteni őket is arra, hogy küldetéses feladatot teljesítenek. Hogy mind felelősek vagyunk ezért a népért, egymásért. Hogy tudják: mi a szörvány, mi az, hogy pusztuló magyarság, s hogy mi nem véletlenül megyünk oda. Hittem, hogy a legjobbakban – mert erről nyíltan beszélni csak lopva lehetett – a küldetésstudat is felébredt. S ott voltunk valahol a prérin, a veszés, a pusztulás színhelyein. Ahová kultúrát vittünk, ahol nemzettudatot ébreszthettünk, ápolunk, ami megtartó erő is lehetett. Tehát nemcsak befogadtunk, ki is sugároztunk. Előadásainkra hazajöttek az onnan elszármazottak, s élesztgettük, összefogtuk ezzel az ő közösségüket is. Jó példa volt erre Zselyk község, Beszterce-Naszód megye egy eldugott szörványfaluja. Amikor felajánlottam az előadásunkat – utólag tudtam meg ezeket –, nem volt már kultúrházuk, lepusztulóban volt az is, gabonarakárnak használva tönkremenőben. Falugyűlést hívtak össze, hogy egy ilyen szép és nemes ajánlatot elutasítani szégyen. Felmérték a helyzetet, s közadót vetettek ki, amelyből rendbe tudják hozni az épületet, a színpadot, s függőnyt tudnak vásárolni. S az akkor már 150 lakosú faluban mintegy 300 néző jött össze a mi előadásunkra. A környékből, Besztercéről és Désről a már oda elszármazott fiak és lányok mind hazajöttek, s valóságos népünnepély lett a szereplésünk akkor is, s a két évenkénti újbóli és újbóli visszatéréseinkkor mindig.

Érdekes élményem volt Szilágyságban, amikor nekem az adminisztratív gondok intézése végett le kellett maradnom a csoporttól, s egy délutáni autóbusszal mentem Szilágypánitra, az aznapi „cél-falunk” felé mint egyike az utasoknak. S a buszon mindenki rólunk beszélt, hogy itt vannak a székelyek. Jómagam mindig tartottam egy bevezetőt, amelynek nem az volt a célja, hogy az előadást ismertessem, hanem a tudjunk egymásról gondolat felszínen tartása. Egyszer valahol „visszahallottam”, hogy nekik 1940 óta, amikor a magyarok bejöttek, ilyen élményben nem volt részük. S az én beszédemet is emlegették. Jellemző az akkori légkörre, hogy inkább megijedtem ettől a lentről jövő dicsérettől, s elhatároztam, hogy ez után jobban fogok vigyázni, hogy mit mondok. Igyekeztem mérsékelni magamat a bevezetőimben is, hogy kevésbé vonjam magamra, magunkra az árgus szemek figyelmét. De csak magunkra vontuk, a Szekuritáté is nyomatékosan felfigyelt ránk, vagy mondjam úgy inkább: folyamatosan

szemmel tartott, követtek – vagy a helyi rendőrég bekapcsolásával –, követtettek bennünket az előadásainkon.

Nekem a másik „vállalt feladatomra” is kellett, hogy idő jusson ezeken az utakon. Amikor elkezdtek azokat – 1974-től kezdve – már megvolt a magnóm, s a feladat – menteni a múlt emlékeit, értékeit is – már tudatosodott bennem. Így hát egyrészt megszerveztem s vezettem a turnét, és felelősséggel tartoztam a csapatért is. Éjjél utánig „felügyeltem” a tiszteletünkre rendezett bálokon, mert azokat mindig megrendezte a falu, s ha valahol elfelejtkeztek volna róla, kivarázsolták a semmiből is a mi fiataljaink az ottani fiatalokkal való összesugdolózással. Így hát azokat a következő napi siker érdekében legkésőbb éjjel kettőkor-háromkor igyekeztem, illetve igyekeztünk – mert mindig volt egy rendező, illetve kísérő tanártárs, kezdetben Gáll István, később Benedek Éva, Dragomér Imola, Tompa Csaba vagy Dundler János – berekeszteni, szétosztatni, s a másnap délelőttökön, amikor a szereplőink és a kísérő tanártárs kipihenték az éjszakába nyúló fáradtságukat, és az előadások alatt – mert azokat úgy szerveztem meg, hogy nélkülem is menjenek – jártam a falut, felkerestem az öregeket, a legöregebbeket, s sorsukat magnóra „kérdeztem”, mondtam. A kezdeti elképzelésem az volt, hogy a gyűjtőmunkába bevonom a szereplőket is, de ez nem vagy csak kis mértékben sikerült. Részben azért, mert rá kellett jönnöm, ez az én feladatom, én tudom követni, hogy kitől mit kell kérdezni – amit mindig az egyént hallva tudtam eldönteni –, részben az is „közbejött”, hogy az igazgatóm – be kell vallanom: joggal (is), de mindenképpen hihetetlen szűklátókörűséggel – megvádolt, hogy a kiszállásokat „saját célomra” használom fel... Akkor megdöbbenett ez a semmit nem látó szemrehányás... Mielőtt ez a vád bejött, a legelső farkaslakai – Tamási Áron szülőfalujabeli – kiszállásunkon Tamási Áron akkor még élő négy testvérével és „a sógorral” a szülőháznál sikerült összehozni a diákokat is, s az ő bevonásukkal kérdeztük az öregeket. Az így magnóra vett anyagot megjelentettük *A Hétben*, a Huszár Sándor által főszerkesztett lapban, amire Illyés Gyula reagált *Ahonnán a zseni elindult* című, az általunk közölt anyagot óriásira értékelő írásával, melynek a lényege az volt, hogy a zseni egy a közösségből. Mert a nyelvi zsenialitás ugyanúgy jellemzi a közösséget is – ezt látja bizonyítottan –, mint ahogy a Nagy Testvért jellemezte.

„Csak úgy mellékesen jegyzem meg – írom 1977. április 25-ei levelemben Horváth Andornak, *A Hét* főszerkesztő-helyettesének –, hogy a vélemények és pofonok... Amikor annak idején a Tamási testvérekkel való beszélgetés kéziratát küldtem, ami csak 50%-ban fért be a lapba, s így is azért, mert – Palit idézem: »abszolút semmi lényegest, semmi érdemlegest nem mondasz benne. Azért leadom, azok az olvasók, akik nem ismerik Tamásit, talán kapnak benne valamit«. Én kissé lehangoló fanyalgást éreztem ebben, amit alátámasztott, hogy jó félév kellett a cikk közlésére. Nos: a primitív olvasók közé tartozott Illyés Gyula is!”

Az első turnét 1975-ben szerveztük-tartottuk, s az elkövetkezőkben mentek, folytatódtak azok. Még a hétvégeket is „betöltöttük” néha, szombat délben

elindultunk, előadás este, vasárnap délután és este – három egymáshoz közeli faluban, s valamikor hétfő hajnalban érkeztünk haza. Máskor – itt a közelben – vasárnap délután és este is fellépett a csoport. Állandó megrendelői voltunk az autóbusz-vállalatnak, sőt, ha ott nem ment, a gépállomásnak is, ahonnan traktort és utánfutót bérelhettünk a közelebbi, ebben a formában lebonyolítható kiszállásokra. Mert a díszletet és a szereplő csoportot vinni kellett. Igényeink alig voltak, lehettek. Maguk a szereplők örültek, ha mentünk, fiatalok voltak, kényelmi igényük minimális volt. Kaland, kaland, kaland. És – végül is – belső ösztön is a szereplőknek – s a maga módján a rendezőnek is: „Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak, hogy látva lássanak” (Ady). Hogy segítettek a megkért „vezetők”, ezt félig-meddig, mint kegyet gyakorolták. Pl. Kovásznán a buszvállalat igazgató Gáll elvtárs első válasza mindig az volt, hogy nem lehet, s a végeredmény mindig valami módon igen lett. A fogadó közeg is adva volt, mindenütt volt valaki tűzfelelős. Sokat töprengtem akkor is: tudatos vajon ez a nem és mégis igen? Engem akar ijesztgetni? Vagy valami súgja neki is, hogy nem velem tesz jót, hanem egy ügyet szolgál ő is? Vagy csak egyszerűen így rendeződik, mert így akarja a Jóisten, aki mindig ott áll(t) mellettünk? Olyanra nem is emlékszem, hogy jármű hiányában valami elképzelésünket ne tudtuk volna végrehajtani. Lehet, hogy volt ilyen, de annyira kevés, hogy még az emlékezetem sem őrizte meg. De azt tudom, a feladat az én feladatomból volt, ha valaki segített, az úgy került be az ő tudattárába, hogy nekem segített. Holott én mindig igyekeztem a háttérben maradni, az iskolára, a tanulókra hivatkozni.

Már megint? Mindig csak maga, maga, maga. S add meg uramisten, de most mindjárt! Hát mit gondolsz, mi vagyok én?

Istenem, mennyit jártam a buszállomásokat, traktorállomásokat – messzibb utakért a vasúti menetjegyirodákat is –, mennyit kértem, kérvényeztem, alkudoztam. Képtelen helyzetek is adódtak. Egyszer pl. Brassóban, ahol buszt kellett (volna) váltanunk az esti bölöni előadásunkhoz, az elment, mire mi odaértünk. Maradt az ottani buszvállalat „főnöke”, vele alkudozni, megegyezni, hiszen az előadásunk meg volt hirdetve, s nekünk mindenképpen ott kellett lennünk, oda kellett érniünk. A szocialista tárdalomban ez „menős” dolog volt. Meg lehetett mindent oldani úgy, hogy nekünk is jó legyen – azaz férjen bele a lehetőségeinkbe –, s nekik is, hogy ők is találják meg a „maguk számítását”. Valamikor az iskolánknak is volt egy rozoga busza, hogy azt megkapjuk, még az is kegy volt. S álltam sorba a vonatjegyekért – csoportos bérletjegyekért. Két évtizeden át sűrű feladatomból volt ez is.

Volt az útjainknak egy negyedik állandó és örök célja is. Fényképezni. Megörökíteni. Nemcsak magunkat, a mi diákjainkat a különböző helyzetekben, környezetekben, hanem a látottakat, a szórványok lepusztulóban levő épületeit, kastélyait és parasztházait is. S volt bennem egy ösztön is: nemcsak dokumentálni, hanem művészi értékű felvételeket készíteni arcokról, helyzetekről, eltűnőben levő értékeinkről. S azokat az én műhelyemben, fotókamrámban kellett előhívni, kidolgozni, sokszorosítani. Sokszor – főleg egy-egy kiszállás után – fél

napokat, fél éjszakákat töltöttem a fotókamrámban, míglen egyszer megszületett bennem az elhatározás: elég! Nem bírom. Te tanítasz, újságcikkeket írsz, könyveket írsz, kiállításokat szervezel, színjátszó csoportot vezetsz, idomítasz, hordozol, mindent nem lehet, valamit el is kell hagyni. Ez lett életem egyik olyan „feladata”, melyet tudatosan hagytam abba. Kezdetben még fotókiállításokat is rendeztem. Pl. a keleti utunkról Ellácskával közös kiállításunk volt. S volt Kovásznán s a sepsiszentgyörgyi színház előcsarnokában egy jól sikerült jégcsapos és egyéb téli felvételeimből egy A Tél Arcai címmel. Hogy a „belső parancs” nyomatékosíttassék, a szentgyörgyi kiállításra készített mintegy 20–25 nagytáblám anyaga egy felgyúlt irodateremben elégett. Ezzel – egy a sok ambícióim közül – bevégeztem.

Ám „megfigyelésem” nem lanyhult, inkább erősödött. Meg nem engedett cselekedeteim és gondolataim tették szükségessé ezt.

„1975. nov. 30-án egy társaság melyben részt vett a fent nevezett, valamint Szurkos István és Fábián Ernő Kovásznáról, egy tendenciózus beszélgetést folytattak arról, hogy miként van megoldva a nemzeti kérdés a mi országunkban. A magyar nemzetiségű lakosság a társadalom homogenizálása következtében az elkövetkező 30 év alatt el kell, hogy tűnjék.”

Szomorú, de megalapozott jóslat volt ez akkor. A magam „bűnösségének” példázata önmagában is alátámaszt. A Ceaușescu-diktatúra nyomatékosította a folyamatokat. Minden, aminek nemzeti jellege (is) volt, vagy a nemzethez is kapcsolható volt, bűnnek számított. Még az is, hogy te egy magyar művészről írsz. Vagy ha magyarul végzett tanári-oktatói munkádat lelkiismeretesen teljesítetted. Féltik a tanulókat a „nacionalista-sovén” nevelésedtől, befolyásodtól.

Vagy az is bűnöd, hogy szereted a nyelvedet, s abban értéket látsz. Ha rádöbbenesz, hogy a néped milyen szép, archaikus zengésű nyelven szólal meg. Mindez zavarja a hatalmat.

Mint író anyagot gyűjt a magyar nyelvre és annak fejlődésére vonatkozóan. Népviseletes kutatásokat is végez, megjegyezve: „évek múlva ezek az anyagok bizonyítani fogják, hogy mi léteztünk itt” („TUDOR” informátor, 1977. nov. 12-éről).

„TUDOR” jelenti: Három hét előtt Kovásznán, a szálloda vendéglőjében voltak Hegedűs János tanfelügyelő s Jakab – az alkotók háza igazgatója –, mindketten Szentgyörgyről, s velük volt Gazda József líceumi tanár. A beszélgetésükből tudtam meg, hogy Gazda József erőteljesen dolgozik az utóbbi időben, „anélkül, hogy tudná bárki hivatalosan” egyes nyelvi bizonyítékok felgyűjtésével, melyek a magyar nyelvre és annak fejlődésére utalnak. Tervezi, hogy az összegyűjtött anyagból írt a folyóiratoknak leadott cikkekben bizonyítsa, hogy „egy tiszta magyar nyelvet beszélnek amióta a világ az itt, ezeken a tájakon élő emberek. Az összegyűjtött anyag – fejtette ki – magnószalagon van. Gazda tevékenységi területe Kovászna környékén 10–15 kilométer. Egyes szalagokon itteni régi, már elfelejtett mesterségeket örökít meg (Gogu 97).

„1975. dec. 12. Bizalmas emberünk, „TUDOR” jelenti, hogy a Kovásznai Líceumban mind Gazda József, mind Zsuffa Zoltán felszólítás ellenére így zárják

le a naplóban a jegyeket: 7 (hét). Ezt még 3–4 év előtt Stanca elvtárs megfigyelte, s figyelmeztette is őket, hogy ne írják magyarul a jegyeket, mert ez egy hivatalos dokumentum, s ebbe így nem lehet (Gogu 116).

A „dokumentum” fogalma is változott az idők során. A szocializmus kezdeti éveiben, sőt, még a 60-as években is egy ideig a nemzetiségi iskolák számára a naplót is az ő nyelvükön nyomtatták. Aztán eltűnt a nyomtatásból a magyar nyelv. Maradt „az állam nyelve”, s egyre jobban, egyre erőteljesebben kitiltatott a miénk. Amikor mi éltetni akartuk a „régit”, s tudatosan „nem hallottuk meg” a figyelmeztetéseket, ebben volt egy bizonyos fajta ellenállás is, a magyar nyelv visszaszorításával való szembeszegülés, amire felfigyelt a szekuritáté is. Nem kell egyéb bünt elkövetned, bűn már maga az a zárójelbe írt „hetes” vagy „nyolcas”, hogy rendszerellenesnek bélyegezzenek.

Az iratokban feltűnik, hogy egyre-másra jönnek a figyelemfelhívó vagy tudósító, a Belügyminisztériumtól keltezett s Kovászna megyei Inspektorátushoz címzett tudósítások, hogy Gazda József kitől kapott levelet, kivel s mit beszélt telefonon, hol és kit akar meglátogatni. Tehát a „célpontokra” irányuló megfigyelések kiszélesedtek.

Volt ezeknek az időknek egy szörnyű akciója is, amikor jó néhány értelmiségit kiszemeltek, házkutatást tartottak náluk, elvitték őket és iszonyatosan el is verték. Ennek az akciónak áldozata volt Kovásznáról Zsuffa Zoltán s Eröss Péter, Sepsiszentgyörgyről Hegedűs János, Brassóból Szikszay Jenő. Szikszaynak azokban az években folytatásban jelent meg a *Brassói Lapokban* a 20. századi magyar irodalomtörténet sorozata. Neki ez is „nacionalista cselekedete” volt, hogy a nemzete kultúrájával foglalkozott, egyáltalán felvállalt egy munkát, feladatot, mely hivatásához kapcsolta. S az egyik fő bűnvád mindenki ellen, hogy a nyíltan ellenálló Paul Gomával szimpatizáltak... Szikszay végül is áldozata lett ennek a megszegyenítő, szörnyű akciónak. Hogy téged, felnőtt embert, szellemi lényt holmi pribékek ütlegeljenek. Nem bírta ezt a megszegyenülést, s felakasztotta magát saját padlásukon. Mindenki gyanakodott, hogy vajon, tényleg ő követte el a végzetes lépést, vagy „besegítettek neki”. Ekkor született az a kifejezés is: „megöngyilkolták”. Ezt történ(hetet)t a színész Visky Árpáddal is Sepsiszentgyörgyön. Őt még nem sokkal azelőtt, mielőtt a városszéli erdő egy fáján felakasztva megtalálták, voltak, akik látni vélték a város központjában részegen, mert a szerencsétlen meghurcolt, börtönbe is zárt s a színháztól is eltávolított ember ivásnak adta a fejét...

Ezek tények voltak, szállingózó, suttogva terjesztett hírekké is váltak, ezekről nem írt a sajtó, de te, aki egyebet nem tettél, csak végezted „veszélyesnek minősített”, de betiltani taktikai okokból nem vagy csak részben tudott munkádat, rád vonatkozóan is érezted Radnóti verssorát:

„Járkálj csak, halálraítélt.” S ha „rezzent egy bokor”, megállt egy autó a kapud közelében, bizony féltél, szorongtál.

Vajon mikor jönnek utánam?

Miért? Tettél valamit?

A létem a bűn!

Minden további percet ajándéknak is éreztem!

Állandóan a fülembé csengtek édesanyám hajdan mondott szavai a gondviselés védelméről!

Isten keze!

Hát ez volt az egyetlen, amiben bízni lehetett. Egyébben nem, semmiben.

Fábián Ernő fogalmazta meg egyszer igen képletesen: mi itt az abszolút szabadság országában élünk. Mert én is, ha csak leülök az írógépem mellé, vagy kilépek a kapumon, létem minden pillanatában bűnök tömkelegét követem el. Tehát fölösleges óvakodnom, szabad vagyok, szabad, tehetek bármit, mert sorom nem a tetteim függvénye.

S hogy ez benne kellett legyen a levegőben, arra egy egyszerű eset is figyelmeztetett. Egyszer valamiért késő este voltam lent városban, s ahogy a főút szélén jöttem a kerékpáromon, egyszer csak előugrott a sötétből az egykori tanítványom, Incze Ferenc. Nagy, nyurga legény volt, nehezen kezelhető, azzal vált számomra emlékezetessé, hogy a folyosón betört egy ablakot, s bár az előírásnak megfelelően hozta a pénzt is a betételére, én csak elmentem család látogatni is hozzájuk, az Alszegbe. Egyszerű munkásemberek voltak a szülők, s az édesapa büszkén mutatta meg egykori gazdájának az elismerő oklevelét „leghűségesebb, mindig mindenben megbízható szolgájáról”, mely bekeretezve ott lógott a falon. Hogy ilyennek szeretné fiát is nevelni. A fiú gyenge tanuló volt, de valahogy elvégezte a 8 osztályt, s munkás lett valahol. Nos, ama estén ez a legény ugrott elé: tanár elvtárs, tanár elvtárs kiáltással. Majd összefogta a kezét: *Az isten szerelmére kérem, ne járjon ilyen késő este egyedül, e z e k* – így: „ezek!” – még elüttetik! Sokat töprengtem, milyen információi lehetnek ennek a munkás ifjúnak a világról s rólam, hogy már ő is félt. És mint embert félt, mert ahhoz, amit teszek, intellektuálisan kevés köze van. Így hát csak neszel valamit, ami benne van a levegőben? Vagy tud is esetleg? Ki mondja meg?

Egy kor, mely elveszti a humánus arcát. Az egyén kiszolgáltatott. Nem a bűn a bűn, hanem a léted – kezdve a bölcsőtől –, a gondolatod. Az, hogy vagy, hogy egy közösséghez tartozol nem választás, hanem születésed folytán. Hogy az vagy, akinek születted, és nem más. Hogy vállalod apádat, anyádat s a tőlük kapott nyelvet. És ahogy gondolkozol. S ha gondolkozol, az is, hogy az anyanyelveden teszed ezt.

Itt a munka az folyamatosan „adta magát”. Pl. Ady születésének 100. évfordulójáról meg kellett emlékezni. Létünk „jelzésformája” kellett, hogy legyen ez. Adyt harcos, a régi rendszert bíráló forradalmi – tehát „haladó” – költőnek fogadta el a kor irodalomszemlélete, tehát a rá való megemlékezést elvi alapon nem tilthatták. Tehát: készült – készülhetett – a műsor, mely lehetőség volt annak a kinyilvánítására is, hogy még vagyunk. Azt a módszert választottam, hogy az összekötő szövegeket Ady prózájából vettem, s azok közé építettem be a versmondásokat. Az is köztudomású volt, hogy te, irodalom szakos tanár a műsoroddal csak akkor léphetsz közönség elé, ha azt ellenőrizték az illetékes elvtársak, s ezzel „szabad

utat” kapott a műsor is. Nekem is a szöveggönyvet a hivatalos elvárásoknak megfelelően be kellett nyújtanom. Semmi megjegyzés, valószínűleg valamiféle hanyagságból egy ideig bele sem néztek. Elérkezett az előadás napja, amikor reggel az osztályból, óráról hívtak a telefonhoz, hogy a városi propaganda-titkár, Orbán Sándor elvtárs hív, hogy a műsort nem tarthatjuk meg, s várnak a néptanácsnál. Hagyva csapot-papot, szinte rohanva mentem, hogy mi van, mi történt.

A programot nem tarthatják meg, mert olyasmik vannak benne. Kiderült, hogy a szöveggönyvből a szóról szóra ott levő szövegeket tudták elolvasni. Nos, mert azok Ady korával való elégedetlenségét fejezték ki (s nagyon találtak a mi korunkra is), hát megijedtek az elvtársak. Mert rögtön a műsor elején ilyen is elhangzott (volna), hogy:

„Itt ebben az országban mindenki hazudik mindenkinek.”

Én természetesen tudtam a mit és miértet. Azzal is tisztában voltam, hogy az igazi művészet mindig a korához szól, de önmagából ki is sugárzik, s a nagy művekben minden kor megtalálja a neki szóló üzenetet. Hogy keményen „át-hallásos” a műsorunk, észrevették az elvtársak, s az előadás reggelén ezért akarták letiltani. Az érveim a védekezésben kétirányúak voltak. Egyrészt „nem jött, hogy higgyem”, hogy valaki feltételezné, hogy az Ady által 70 évvel ezelőtt írtakat a mára is lehet érteni. Más vonatkozásban az, hogy sokkal többet ártana magának a hatalom, ha a magyar irodalom legnagyobb forradalmár költőjének évszázados évfordulója alkalmából rendezett, nyilvánosan meghirdetett és ki-plakátozott emlékműsort elhagynának. Tudtam, ha az összekötő szövegből engedek, a versek révén úgylis jócskán marad az estnek mához szóló üzenete. Hiszen

*Sósabbak itt a könnyek, a fájdalmak is mások,
Ezerszer messiások a magyar messiások.
Ezerszer is meghalnak, s üdve nincs a keresztnék.
Mert semmit sem tehettek, jaj, semmit sem tehettek.*

Vagy:

*Én ott maradok, ott lent, a porban.
Tudom, én tudom, eltiportan...*

S megint vagy

*Itt valahol, ott valahol, négy-öt magyar összehajol,
Miért is, miért is, miért is...*

De ezek egyelőre a versekben elrejtett szövegek voltak, hogy azokat is kifogásolhassa, el kellett volna olvasnia a kifogásokat emelő Jakab elvtársnak. Mert:

mélységek, fájdalmak, vágy és keserűség, hit és hitetlenség, azaz: Sors! A műsor ezt óhajtotta tudatosítani: a sorsot, a sorsunkat, fájdalmainkat, istenkeresésünket. Tehát ha nem is örömmel, de vállaltam egy-két szövegrész elhagyását, hogy az egész megmaradhasson. Ama összekötő szöveg legrázósabb részeiből hagyattak ki, az aktivista elvtársak honnan tudták volna, hogy pl. a *Fölszállott a páva* című vers mit is tartalmaz. Így hát valahogy csak megegyeztünk, de én tudtam, hogy az emlékezés mához szóló üzenete mindenképpen megmaradt. A rendezvény hát csak felforrósította a légkört, s szinte fantasztikus hatása volt. Az első rész egyik csúcsa Incze Ildikónak, az akkori legjobb versmondónknak – aki később színésznő lett – a *Fölszállott a páva* szavalata, vagy inkább mondjam így: életre keltése volt. Mint minden szavalóval, természetesen vele is megbeszéltük a verset. Azt az utasítást kapta, hogy az indítás legyen egy közlő jellegű, itt még rejtélyes versmondattal.

*Fölszállott a páva a vármegye-házra,
Sok szegény legénynek szabadulására.*

Aztán megadva a kifejező erőt, de lehetőleg a legalacsonyabb fekvésben kezdje a második szakasztól:

*Kényes büszke pávák, Nap-szédítő tollak,
Hírrel hirdessétek: másképpen lesz holnap.*

Azért lent, alacsony fekvésben, hogy legyen „honnan” mind fennebb és fennebb menni. Minden következő versszakot az előzőnél fennebb és erőteljesebben, majd még fennebb és még erőteljesebben mondania, úgy, hogy mire elér a

*Vagy láng csap az ódon, vad vármegyeházra,
Vagy itt ül a lelkiünk tovább leigázva*

már nagyon erős legyen, harsogja, kiáltja vele, hogy ez így nem mehet tovább. És ha másképp nem tudja az általa elérhető legnagyobb magasságban, szinte visítsa, hogy

Vagy lesz új értelmük a magyar igéknek,

s akkor zuhanjon le a hangja, s összeroskadást kifejezően mondja:

Vagy marad régiben, a bús, magyar élet.

S a befejezést – az első két sor ismétlését – lent, fáradtan és nagyon-nagyon szomorúan mondja.

A szavaltat fantasztikus volt, s a hatás óriási. Szinte tombolt a zsúfolásig tele terem, amely azért volt ennyire tele, mert a délelőtti háttértörténések kiszivárogtak,

még az is terjengett, hogy engem le akartak tartóztatni, s mindenki látni óhajtotta a műsort, s talán – a pletyka cáfolataként – engem is. Még a fal mellett is fűrtökben álltak az emberek. Én valahonnan a háttérből néztem – mert arra neveltem rá a diákságot, hogy önmagukat szervezzék, volt ügyelők, sűgők, minden, én rendszerint nem a kulisszák mögött, hanem lent, a nézőtérben voltam, s csak a szünetekben mentem fel véleményt mondani, s ha volt ilyen, a szükséges további utasításokat megadni. Nos, azt is láttam, hogy az első sorban ülő Szántó Melchior nevű rendőrfőnök elvtárs jegyzetelt. Most, hogy kijött levegőt szívni ő is, pofátlanul odafordultam hozzá, Parancsnok elvtárs, hogy tetszik az előadás? Hát az a vers, az a leányka, ahogy mondta azt a verset! A hangja egyértelműen elárulta, hogy nem a lelkesedés, hanem az ő „feladata” mondatja vele azt, amit mond. Mondom: hogy mondta, hogy mondta! Ahogy egy 15 éves gyermek képes mondani. Hát mit tegyek, szidjam meg, hogy minden akaratát beleveti, hogy szépen mondja? Erre Szántó elvtárs: Igaza van!

A második részben is tovább tartott az emelkedett hangulat, s a sikerünk bombasiker volt. Életre keltek az emberekben a versek, s megrendülten jöttek ki a teremből. Én meg jólesően éreztem, hogy még élünk, vagyunk. Nem sikerült eltompítani a lelkünket. S ez alkalommal csatát is nyertünk.

A későbbiek során más irodalmi műsort is rendeztünk, Radnótiból, József Attila költészetéből, de ezt a „háttér segítséget”, hogy a sikerünk olyan óriási lehessen, többet nem kaptuk meg.

A műsor visszhangja is kavargó egy ideig. 1978. március 16-án „OROS” tudósít, hogy azt „Gazda József szervezte, s nem tudta eredeti elképzelése szerint megtartani”. Ez – sajnos – ténymegállapítás a besűgő részéről. 1978. márc. 16. (93): „Az Irodalmi Kör tagjai, Kádár Margit, Gazda Zoltán tanuló, Tasnádi Béla mozigépész, Soós Jolán asszisztens és még mások is” részt vettek („TITI” jelentése). Ugyancsak „TITI” jelenti pár nappal előbb, hogy „A verseket és a szövegeket Gazda József válogatta. A városi párbizottság jóvá kellett, hogy hagyja. [Korjelenség még azt is, hogy egy Ady Endrétől mi mehet, s mi nem, az aktivista elvtársak döntenek el.] A programot odaadták Jakab Józsefnek, aki a véleményét telefonon mondta meg Orbán Sándornak. Gazdát rávettük, hogy változtasson, s vezesse be az előadást, amit ő meg is tett. A rendőrfőnök nem megfelelőeknek tartotta a verseket.” (Rendőri feladatkör!)

S annak az Incze Ildikónak, azaz „diáklánynak” a Fölszállott a páva szavaltáról is mennek a tudósítások.

1978. márc. 11. (95): „Mares” azt jelenti, hogy „ez a tanuló (azaz Incze Ildikó) nyerte Kovásznán a szavalóversenyt egy olyan verssel, melynek nem megfelelő a tartalma, s ezzel ment tovább”. Csodálkozik, hogyan lehetett országos versenyt egy nem megfelelő tartalmú verssel nyerni.

1978. ápr. 2. (88): *Rostina elvtárs Pionírok Nemzeti Tanácsától látogatóba jött. A megbeszélés kezdetén szóba hozott egy kovásznai eseményt. Egy tanuló lány a Megéneklünk Románia II. rendezvényén, a Kovásznai Ipari Líceumból egy Ady Endrétől való meg nem felelő tartalmú verset adott elő (a vers Fölszállott a páva szavakkal kezdődik).*

Ez a tanuló megnyerte a versenyt, s a következő szakaszra is eljutott. ott is nyert, s ennek következtében ezzel a verssel ment még tovább. Rákossy Mária azzal védekezett, hogy a helyi szakaszon Péter Sándor és Szabó lelkesedtek érte, akkor ő nem volt ott, s később nem volt bátorsága ellent mondani nekik. Végül megjegyzik: a helyi szakaszra – mások mellett – Gazda József és Fábíán Ernő készítették elő a tanulót.

Itt élt hát a magyar tudat is az emberekben, még a hivatalos „szavalóverseny-bírák” között is – gondolok itt Péter Sándorra és arra a bizonyos Szabóra – voltak, akik „ide éreztek”, s nem „oda”, s ennek jegyében minősítették s továbbjuttatták a „meg nem felelő tartalmú” verset.

Fábíán Ernő egyébként sosem foglalkozott ilyen szavalat-előkészítéssel, szakmailag sem tartozott rá, így hát az „ügynök” célpontozottan nevezi meg őt is, hogy még súlyosabbnak tűnjön az olyan ellenséges személyektől is – mint amilyen ő (is) volt – a támogatott bűn.

Bakcsi József: Intimus (296×205 mm, 2019)